

BITSKEY ISTVÁN
Az ismeretlen Mikes

A vezérlő fejdelemmel és a bujdosók népes csoportjával együtt Mikes Kelemen 1720. április 21-én érkezett Rodostóba, száműzetésének végső állomáshelyére, amely „kedves megunt városa, édes keserű laktunk helye” lett számára. Másfél év elteltével a fejedelmi kamarás, tőle korántsem megszokott módon, verset írt életének új helyszínéről, de a menedéket adó településről sem tudott úgy szólni, hogy ne fejezze ki honvágyát, nosztalgiáját a kényszerűen elhagyott valódi haza iránt. Ez a kettősség a hosszú vers legelső szólamában felcsendül: „Lakunk partján a tengernek, / Töltjük napját életünknek. / Annak gyakran nagy zúgását, / Látjuk s halljuk hánkódását. / Abban nagy halak játszanak, / Örömben ugrádoznak // De a par-ton akik laknak, / Szomorúan sühajtoznak.

A költemény írója – a bujdosás léthelyzetéből fakadó „szomorú sóhajtozás”, a haza utáni sóvárgás és a gondviselésbe vetett töretlen hit és bizakodás mellett – mégis megtalálta Rodostóban „az idő jól eltöltésének módját”. Vigaszul és szellemi energiáinak hasznosítása miatt is a könyvek világához fordult, könyvek között élő ember lett. Nem így indult pályafutása, nem ez volt élete célja, de ez lett a sorsa.

Noha Mikes írói aktivitása formálisan Rodostóban kezdődött, az ehhez szükséges képzettség és kulturáltság megszerzése ifjú éveiben gyökerezik. A kolozsvári jezsuita gimnáziumban alapos latin nyelvi és irodalmi tudásra tett szert, erre épült öt évi franciaországi tartózkodásának tapasztalata, ott szerzett nyelvi kompetenciája, olvasottsága, a Rákóczi könyvei révén is megismert szellemiség. Az ismeretek és élmények szöveggé formálása, papírra vetése viszont majd csak az unalmasnak bizonyult, élményszegény török környezetben indult meg, ahol a szótlanul kávézgató, barátságosan bólogató, de érdemi eszmecserére alkalmatlan vendéglátók helyett szellemi mozgást csak a könyvek hozhattak a világ dolgaira eleven kíváncsisággal tekintő fejedelmi apródnak. Indokolt tehát, hogy az ismeretlen Mikest a mostani jeles évfordulón éppen a könyvek világa felől kíséreljük meg jellemezni, az őt övező könyves világ révén igyekezzünk felidézni szellemiségét, a korábbiaknál ismertebbé tenni gondolkodásmódját, műveltségét, mentalitását. E lehetőség megteremtéséért köszönet illeti a jelen kiállítás szervezőit, az ELTE Könyvtárának illetékes munkatársait, a Mikes-émlékév rendezőit, koncepciójának kialakítóit.

Rákóczi irodalmi hajlma, sokrétű publicisztikai aktivitása, bibliofil érdeklődése, könyvszeretete nyilván példa volt Mikes számára, használhatta ura könyvtárát is, írásra inspiráló tényezőkben tehát nem volt hiány Rodostóban. Máig sem egészen tisztázott azonban, hogy a bujdosók milyen úton kaphattak utánpótlást könyvekből, minthogy Mikes írásai olyan művek ismeretét is elárulják, amelyek nem szerepelnek a rodostói könyvtár Zolnai Béla által gondosan összeállított jegyzékén, sőt a bujdosók franciaországi tartózkodása idején még meg sem jelentek, így azokat nem vihette magával a Földközi-tengeren a bujdosókkal a fedélzetén Törökország felé haladó gálya. Ebből az a lényeges tanulság adódik, hogy a földrajzi távolság és a politikai–diplomáciai akadályok ellenére is működött a kapcsolat az exilium és a nyugat-európai könyvvilág között, s ennek következtében Mikes a száműzetésben is korszerűbb gondolkodó tudott lenni, mint sokkal előnyösebb helyzetben lévő itthoni kortársainak zöme.

Mint Hopp Lajos kutatásaiból tudjuk, a *Leveleskönyv* szövegének mintegy 23%-a olvasmányélmény, indokoltan kerültek tehát a kiállítás első csoportjába azok a könyvek, amelyek az „édes néne” címére küldött levelek forrásai lehetnek. A figyelmes szemlélő már itt szembe találja magát az életmű egyik jellegzetes vonásával: az olvasmányanyag, a mikesi műveltség köre rendkívül sokszínű, mégis harmonikusan simul be a heterogén ismeretkincs a levelek könnyed bájjal, rokokó eleganciával csevegő stílusába. Szótárak, útleírások, földrajzi és történelmi munkák szerepelnek itt, ezekből merített a levelek írója, amikor például a selyemhernyó-tenyésztésről, a gyapottermelésről, a templomosok és a máltai lovagok eredetéről vagy egyéb kuriozitásokról, különleges eseményekről szőtt be példázatokot a számára oly kedvesnek alkotott fiktív levelezőpartner mulattatására. Ha a gondos filológiai elemzés nem mutatná ki, nem is tűnne fel a gördülékeny levélstílusban a betétek jelenléte, olyannyira asszimilálja őket a szerzői alapállás, a világot csendes derűvel, székelyes humorral, sőt olykor szolid iróniával, de mindig megértéssel szemlélő írói mentalitás.

Meggyőzően illusztrálja a kiállított könyvek sora, hogy Mikes igen nagyra értékelte a tudást, az ismeretszerzést. Miként 62. levelében írja: a „tudatlan tanácsúr olyan egy országban, mint egy üres hordó a pincében”. Az ország legfőbb javát is eszerint fogalmazza meg: „... mint hazafia azt akarnám, hogy a tudomány oly közönséges volna nálunk, valamint a tudatlanság”.

Műfaji mintáknak nem volt híján Mikes. A felvilágosodás századának francia irodalma előszeretettel használta a levélforma legkülönbözőbb válfajait, ezekből

Kiállításmegnyitó, ELTE Könyvtára, 2011. május 3.

bőséges válogatást láthatunk a tárlókban a kiállítás második egységeként. Mikes érdeme, hogy ráértett a műfaj időszerűségére, meglátta a benne rejlő lehetőségeket, saját helyzetére adaptálható vonásait. Régóta közhely a szakirodalomban, hogy leginkább Madam de Sévigné stílusa hathatott rá, a francia író nő bensőséges hangvétele, bizalmas galantériája egyik legerősebb ihlető mintája lehetett, az ő kiterjedt levelezését itt ezúttal egy későbbi kiadású kötete képviseli. De látható az is, hogy gazdag választék állt rendelkezésére annak, aki ekkoriban a levélműfaj elméleti kérdései iránt érdeklődött vagy gyakorlati példáit kereste.

A fordítások eredetijei alkotják a kiállított könyvek harmadik csoportját, ezeknek magyar nyelvű megismertetése – miként Hopp Lajos fogalmazott – „az ablakok kitérését jelentette az európai civilizációra”. Tizenkét ilyen művet ültetett át magyarra Mikes, köztük számos erkölcsstanító értekezést, morálfilozófiai elmélkedést, közülük nem egy filozofikus gondolatokat fogalmazott meg Calmet és Fleury nyomán. A fordított művek ismerete tükröződik a *Leveleskönyv* szövegében, s az önálló mikesi próza e remekműve csak úgy érthető igazán, ha a mögötte álló, a fordításokból származó átvételeket is számításba vesszük. A nevelésről beiktatott eszmefuttatása például Charles Gobinet Sorbonne-on meghirdetett oktatási reformjainak szellemét idézi, de Madame de Gomez novellaciklusának rokokó kecsessége és Antoine Courtin moralizáló dialógusainak divatos gondolatai is visszaköszönnék a *Leveleskönyv* soraiban.

Feltűnő viszont az ellentét is, amely egyes átültetések rigorózus, aszketikus-biblikus szemléletmódja, valamint a „kedves néjének” címzett levelek hangvétele között érzékelhető. Ennek példája figyelhető meg *Az ifjak kalauza* kapcsán, ahol magyarul adja vissza a francia eredetinek káros könyvekről szóló intelmeit, a heretikus, az istentelen, a „szemérmetlen és fajtalan könyvek” tilalmát, s ugyanakkor tudjuk, hogy ezzel ellentétes módon a levelekben szívesen elidőzik a szerelmi témákon, kedvtelve ad elő akár pajzánnak is nevezhető anekdotákat, a nők és férfiak viszonyát érintő epizódokat. A moralizáló munkák magyar adaptálása tehát nem kötötte gúzsba Mikes kreativitását, de ismeretközlő, stílusciszoló és világképtágító hatásuk jelentékeny, ezt az itt sorjázó könyvek meggyőzően és látványosan illusztrálják.

A rodostói könyvtár állományának sorsa ismeretlen, de a könyvjegyzéke megmaradt, s ez tanúsítja az anyag sokrétűségét és korszerűségét. A Zolnai Béla és Köpeczi Béla által vizsgált könyvlistán szereplő művek közül mutat be néhányat jelen kiállítás negyedik egysége, amelyből az is kiténik, hogy a fejedelem és környezete szinte naprakészen tájékozódott a kor alapvető vallási,

kegyességi, teológiai vitáiban, a janzenista–anti-janzenista polémia részleteiben, s a száműzetésben az elmélkedő, önelemző, morális dilemmákat tárgyaló írások különösen nagy számban voltak jelen.

Nemcsak a könyveknek, de a kéziratoknak is megvan a maguk külön sorsa, olykor kalandos útja a nyomdafestékig. Jól példázzák ezt a Rodostóból hazakerült iratok, amelyek közül jelentőségét tekintve kiemelkedik a *Leveleskönyv* autográf eredetije, az Egri Főegyházmegyei Könyvtár kéziratgyűjteményének mindmáig egyik legértékesebb darabja, legféltebb kincse. Ezt Toldy Ferenc ajánlotta fel 1867-ben Bartakovics Béla egri érseknek megvételre, s a bibliofil főpap által megvásárolt kötetek közt került mai helyére, Egerbe. Ugyanebben a csoportban látható Mikes egy másik kézírata, *Az ifjaknak kalauza* című fordításának piszkozata, amely ma az ELTE Egyetemi Könyvtárának tulajdona, s ide kerültek Mikes műveinek legkorábbi kiadásai is, amelyekből a magyar irodalmi köztudat Mikes-recepciójának története tárul fel.

A Rákóczi-féle szabadságmozgalom egyes dokumentumi egészítik ki a kiállított anyagot, a tárlat egri változatában pedig a könyvgyűjtő, könyvtárgyarapító Bartakovics érsek mecénási törekvéseinek eredményeiből láthatunk bővebb válogatást.

„...a könyv a lelke az elmének” – így magyarázza Mikes Antoine de Courtin erkölcsnevelő dialógusának szavait, s írói teljesítménye azt igazolja, hogy ez nem csupán jól hangzó szentencia, hanem mélyen átértett igazság volt a számára. Ennek fényében mondhatjuk, hogy az itt kiállított könyvek hű tükrői, szellemi és érzelmi ösztönzői a Párizst megjárt, széles látókörű, környezetére eleven kíváncsisággal figyelő és reflektáló székely ifjú eszmevilágának, gondolkodásmódjának, önreflexív mentalitásának, személyiségfejlődésének. A kötetek révén bepillantunk a mai olvasó a két és fél évszázaddal korábbi szerző írói műhelyébe, arról tájékozódhat, hogy a korszak európai eszméi, műfajai miként találkozhattak és ötvöződtek egy friss szellemű erdélyi magyar értelmiségi alkotókedvével, kreativitásával, gondolatvilágával. Mikes Kelemennek köszönhető, hogy néhány vonatkozásban szinkronba kerültek korának modern európai eszméi a magyar irodalommal, nyelvvel, stílussal, kultúrával. A könyvek tanújelei ennek a folyamatnak, alapot teremtenek arra, hogy a korábbinál mélyebben és árnyaltabban láthassuk a mikesi életművet, a korszak lelkiismereti, kegyességi, művelődési, politikai dilemmáit, a francia kultúra keleti irányú kisugárzásának útvonalait. Reméljük, hogy az újból fellendülő kutatómunka mellett az itt látható könyvek is elősegítik az „ismeretlen Mikes” mindinkább ismertté válását.